

ЗАЙНЯТІСТЬ У ПОСТКРИЗОВИЙ ПЕРІОД: НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

ПРУШКІВСЬКА Е. В.

УДК 331.526.2: [330.33.01: 332.012.23]

Прушківська Е. В. Зайнятість у посткризовий період: національний аспект

У статті досліджується проблеми зайнятості в докризовий і посткризовий періоди; характеризується продуктивна зайнятість через економічну активність населення за статтю та віковими групами, за рівнем продуктивності праці, рівнем безробіття; визначаються диспропорції галузевої та секторальної структури зайнятості в економіці України. Підкреслюється необхідність технологічного прориву в національній економіці для покращення стану зайнятості.

Ключові слова: зайнятість, глобальна криза, посткризовий період, продуктивна зайнятість, секторальна структура, галузева структура, диспропорційність, технологічний прорив.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 19.

Прушківська Емілія Василівна – кандидат економічних наук, доцент, докторант, кафедра міжнародної економіки, Київський національний університет ім. Т. Шевченка (вул. Володимирська, 60, Київ, 01601, Україна)

E-mail: em_prushkovskaya@mail.ru

УДК 331.526.2: [330.33.01: 332.012.23]

Прушковская Э. В. Занятость в посткризовый период: национальный аспект

В статье исследуются проблемы занятости в докризисный и посткризисный период. Дана характеристика продуктивной занятости посредством экономической активности населения в зависимости от пола, по возрастным группам, по уровню продуктивности труда и уровню безработицы. Определены диспропорции отраслевой и секторальной структуры занятости в экономике Украины. Подчеркивается необходимость технологического прорыва в национальной экономике для улучшения состояния занятости.

Ключевые слова: занятость, посткризисный период, продуктивная занятость, секторальная структура, отраслевая структура, диспропорциональность, технологический прорыв.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 19.

Прушковская Эмилия Васильевна – кандидат экономических наук, доцент, докторант, кафедра международной экономики, Киевский национальный университет им. Т. Шевченко (ул. Владимирская, 60, Киев, 01601, Украина)

E-mail: em_prushkovskaya@mail.ru

UDC 331.526.2: [330.33.01: 332.012.23]

Prushkovskaya E. V. Employment After the Crisis: the National Dimension

This article investigates the problem of employment in the pre-crisis and post-crisis period. It is given characteristic of productive employment through economic activity of the population by sex, age, level of labor productivity and unemployment. It was identified disparities of branch and sectoral composition of employment in the economy of Ukraine. It is emphasizes the need for a technological breakthrough in the national economy to improve the state of employment.

Key words: employment, post-crisis period, productive employment, sectoral structure, industrial structure, the disparity, a technological breakthrough

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 19.

Prushkovskaya Emiliya V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree, Department of International Economy, Kyiv National University named after T. Shevchenko (vul. Volodymyrska, 60, Kyiv, 01601, Ukraine)

E-mail: em_prushkovskaya@mail.ru

Про проблеми у світовій економіці та економіці України, пов'язані з глобальною кризою, кажуть політики, пишуть на шпальтах газет і в Інтернет-виданнях, науково обґрунтовують проблему кризи науковці, обговорюють і страждають від неї пересічні громадяни. Глобальна криза прийшла тоді, коли її не очікували. Але жити в кризі ніхто не хоче. На світовому та національному рівнях приймаються заходи щодо виходу зі становища, яке стримує економічний розвиток. Змістом кожної національної програми є макроекономічна стабілізація, а міжнародних інституцій, в основному МВФ, – фінансова стабілізація. Якщо розглядати сучасний економічний розвиток у контексті світового та національного, то його можна визначити як боротьбу між світовим фінансовим сектором і реальним сектором національної економіки. Свідченням цього є економіка світового лідера глобалізації – США та економіка країн ЄС, також економіка пострадянських країн. Фінансова криза в країнах загострила макроекономічні диспропорції, які проявляються: у борговій кризі; бюджетному дефіциті; дефіциті торгового балансу; заборгованості населення; зростаючому безробітті. Макроекономічні

показники характеризують національну економіку в цілому та з позицій кількісного аналізу, а зайнятість є тим індикатором, який віддзеркалює соціально-економічний стан суспільства з позицій якісного аналізу. Тому для якісної характеристики національної економіки в період виходу з кризи обрано стан зайнятості.

Проблеми відносин зайнятості завжди привертала увагу економістів різних шкіл і напрямків економічної науки. Широке розповсюдження цієї проблеми відображено в класичній (Т. Мальтус, А. Пігу, Д. Рікардо, А. Сміт) і неокласичній (А. Маршалл, Л. Мізес, Ф. Хайек); марксистській (К. Маркс, Ф. Енгельс,) і кейнсіанській (Є. Домар, Дж. Кейнс, А. Хансен, Р. Харрод); інституціональній теоріях (Р. Капелюшников, К. Кларк, Р. Коуз, Д. Норт, Р. Нуреев, В. Ойкен, О. Уільямсон) та ін. [1 – 6].

На початку 1990-х років, а особливо в останнє десятиліття, суттєвий внесок українських учених у дослідження зайнятості та ринку праці зробили: О. Боброва, Д. Богиня, С. Бандур, В. Васильченко, О. Грішнова, Е. Лібанова, Л. Лісогор, І. Петрова, О. Цимбал, Л. Шевченко [7 – 12]. Основними напрямками дослідження цих науковців є теоретико-методологічне дослідження

зайнятості в трансформаційній економіці; застосування та вдосконалення національних і міжнародних стандартів і показників у сфері зайнятості; формування структури зайнятості населення; кадрового потенціалу; проблеми ринку праці та безробіття; соціально-економічне становище трудових ресурсів. Проблеми зайнятості є актуальними та потребують подальшого дослідження в усіх вищезазначених напрямках. Особливого значення набуває проблема зайнятості в кризовий і посткризовий періоди, оскільки в цей час найбільше проявляються диспропорції національної економіки, закладені попередніми періодами, та загострюються проблеми на ринку праці, які потребують подальшого, більш глибокого, дослідження.

Метою статті є дослідження стану зайнятості економіки України в період виходу з кризового стану та виявлення позитивних і негативних тенденцій у структурі зайнятості населення.

Макроекономічні показники в першому півріччі 2012 року свідчать про незначне економічне зростання, яке підтримується в основному розширенням внутрішнього попиту. А звуження зовнішнього попиту, яке викликане глобальною фінансовою кризою, виступає стримуючим чинником. За цей період зростання ВВП в Україні за розрахунками Міністерства економічного розвитку та торгівлі становило 1,5%, тоді як в першому півріччі 2011 року цей показник склав 4,6% [13]. Згідно з економічним постулатом існує пряма залежність між економічним зростанням і зайнятістю. Але реалії економічного буття свідчать про інше.

Зайнятість – це та категорія, яка найбільше відображає зв'язок між економічною та соціальною складовими економічної системи. Вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на економічне зростання та зайнятість може бути різним, оскільки не завжди зростання національного продукту веде до збільшення зайнятості. Наприклад, вплив такого зовнішнього чинника, як глобалізація (міжнародна торгівля, прямі іноземні інвестиції), може збільшувати ВВП країни та зменшувати зайнятість у трудомістких галузях, і навпаки. Стратегічним завданням кожної країни є орієнтація на повну зайнятість, яка спрямована на максимальне використання трудових ресурсів. Спрямованість на продуктивну зайнятість сприяє розвитку трудового потенціалу та його реалізації, необхідної для задоволення потреб населення, самоактуалізації в праці та підвищення конкурентоздатності країни у глобальному економічному просторі. Повна зайнятість за визначенням МОП досягається при рівні безробіття до 5%, яка репрезентативно відображає структурні зрушення в національній економіці. У докризовий період даний вид зайнятості практично був у наявності, оскільки в 2007 р. безробіття в середньому по Україні складало 6,4%, але вже в 2009 р. (період кризи) спостерігаємо зростання безробіття до 8,8%. Після прийняття урядом заходів щодо стабілізації національної економіки в цілому, та ринку праці зокрема, спостерігаємо незначне зниження рівня безробіття в 2011 р. – до 7,9%, та в 1 півріччя 2012 р. – до 7,6% [14].

Але разом із тим, у передкризовий і післякризовий періоди присутня також наявність «прихованого» реального стану зайнятості, який має суттєві диспропорції, що проявляється в розбалансованості ринку праці; різному рівні безробіття у регіонах: біля 58% від загальної кількості регіонів України мають безробіття вище національного – до 10%, тоді як в 12% регіонів спостерігається вище 10%, що значно перевищує соціально-допустиму межу. У сільській місцевості цей показник безперечно переважає природний рівень безробіття. Тобто навіть у період вищого економічного зростання наближення до умов повної зайнятості не охоплювало значну частину населення, яке здійснювало попит на працю.

Основним показником продуктивної зайнятості є висока продуктивність праці, досягнення якої базується на модернізації робочих місць; прогресивних зрушеннях у професійно-кваліфікаційній структурі кадрів; адекватній винагороді за працю, яка мотивує і стимулює. Проблеми оплати праці в національній економіці сьогодні наглядно демонструють той факт, що її мінімальний розмір до цього часу не досягає прожиткового мінімуму, а у кожного дванадцятого працівника оплата праці нижче цього рівня. Про недосконалість технологічної та кваліфікаційної бази трудової діяльності свідчить основний показник продуктивної зайнятості – рівень продуктивності праці. За визначенням рейтингу МОП Україна знаходиться на 88 місці зі 121 країн. Значно вище Казахстан і Білорусь, які також належать до країн з трансформаційною економікою [15].

Повна й продуктивна зайнятість залежить також і від стану трудових ресурсів (як кількісна, так і якісна характеристики), які, на жаль, за роки незалежності України скоротилися. Причинами цього є демографічний спад, трудова міграція, старіння нації. Загальне демографічне навантаження у розрахунку на 1000 осіб населення працездатного віку зменшилося протягом 1989 – 2009 рр. з 791 до 585 непрацездатних осіб. При цьому чисельність дітей різко скоротилася (з 412 до 226 осіб), а осіб пенсійного віку – помітно зросла (з 379 до 395) [16].

Важливим показником орієнтації на повну і продуктивну зайнятість є економічна активність населення за віковими групами та за статтю (рис. 1).

Статистичні дані за 2011 р. свідчать, що найбільша економічна активність в Україні людей середнього віку – 30 – 39 років та 40 – 49 років, тобто найбільш продуктивний вік, який показує, що освітньо-кваліфікаційний рівень і професійний досвід, а також зрілість людини мотивують її до праці. Зниження трудової активності відбувається безпосередньо в передпенсійному та пенсійному віці. На нашу думку, група економічної активності у віці 15 – 21 років, яку виділяє МОП для України, є не зовсім коректною. Оскільки за Законом України загальна середня освіта є загальнообов'язковою (молодь після закінчення школи має вік 17 – 18 років), тому цей період не може бути періодом трудової діяльності, а отримання вищої освіти продовжує термін навчання до 21 – 22 років. Відповідно і цей показник є низьким. Тобто диспропорційність економічної активності пояснюється кількісним визначенням, а не якісним. Якщо

розглядати рівень економічної активності за статтю, то спостерігається найбільша трудова активність серед жінок у віці 30 – 39, 40 – 49 років і чоловіків у віці 40 – 49 років. Низьку економічну активність серед жінок у віці 20 – 29 років можна пояснити репродуктивною функцією жінки, а причиною низького рівня цього показника для чоловіків залишається невизначеною і потребує подальшого дослідження. Диспропорційність зайнятості в національній економіці є характерною не тільки за віковими групами та за статтю, а й за видами економічної діяльності (табл. 1).

працю в більшості галузей, а особливо у сфері промисловості. Зокрема, у промисловості в докризовий період (2000 р.) зайнятість становила 22,8%, а в 2011 р. – 16,5%. Таке скорочення в реальному секторі економіки викликало значне безробіття на ринку праці. Скорочення зайнятості в аграрному секторі є позитивною тенденцією щодо цивілізаційного руху суспільства, але неефективність структурних реформ в українській економіці сприяє збереженню значної частки зайнятих у сільськогосподарському виробництві – 16,8% у 2011 р., що в два рази перевищує загальносвітові тенденції.

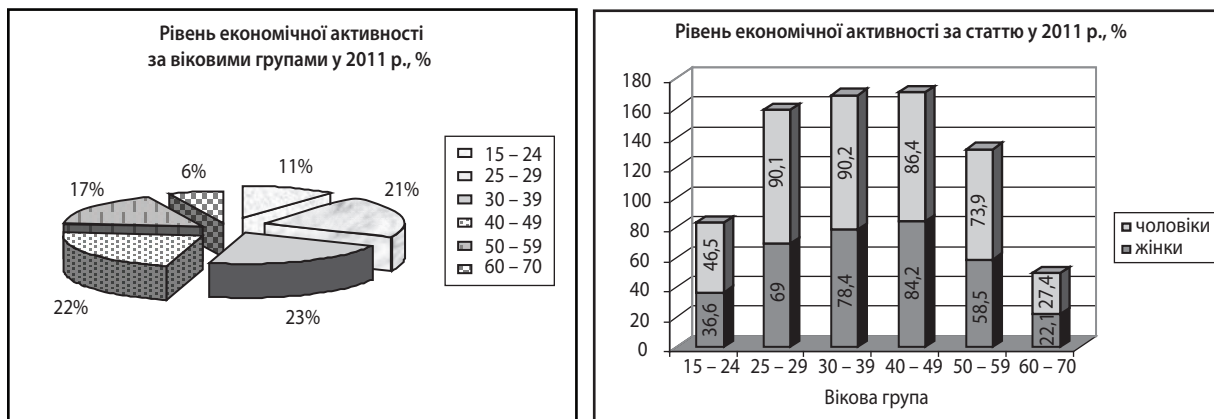

Рис. 1. Рівень економічної активності населення України за віковими групами та за статтю у 2011 р., %

Джерело: побудовано на основі [14].

Таблиця 1

Зайнятість населення за видами економічної діяльності

Промисловість	2000 р.		2008 р.		2011 р.	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Усього	20175	100	20 972,30	100	20324,2	100
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство, рибальство, рибництво	4334	21,5	3 322,10	15,8	3 410,30	16,8
Промисловість	4598	22,8	3871,4	18,5	3 352,70	16,5
Будівництво	904	4,5	1043,4	5,0	924,5	4,5
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку; діяльність готелів і ресторанів	3121	15,5	4774,4	22,8	4 865,00	23,9
Діяльність транспорту та зв'язку	1355	6,7	1465,8	7,0	1 379,50	6,8
Фінансова діяльність	166	0,8	394,9	1,9	350,6	1,7
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг і надання послуг підприємцям	816	4,0	1150,4	5,5	1 187,50	5,8
Державне управління	1198	5,9	1067,5	5,1	1 055,50	5,2
Освіта	1610	8,0	1702,4	8,1	1 677,60	8,3
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1380	6,8	1369,9	6,5	1 320,80	6,5
Інші види економічної діяльності	693	3,4	840,1	4,0	800,20	3,9

Джерело: Економічна активність населення України: статистичний збірник 2000 р., 2008 р., 2011 р.

Враховуючи те, що попит на працю є похідним від попиту на продукцію, відповідно зайнятість по галузях буде залежати від попиту (як внутрішнього, так і зовнішнього) на продукцію галузі. Кризові явища 2008 – 2010 рр. призвели до загального скорочення попиту на

Цей сектор використовує значну частку низькокваліфікованої праці з невисоким рівнем продуктивності. Збільшення зайнятості у сфері послуг є позитивною тенденцією, але, на жаль, збільшення відбувалося в основному у сфері торгівлі. Це має негативний вплив на

національну економіку в цілому та зайнятість, зокрема. Від'ємне сальдо торгового балансу (за 1 півріччя 2012 р. складало 7,216 млрд дол., що на 29,7 більше в порівнянні з аналогічним періодом 2011 р.) свідчить про те, що споживали товари іноземного виробництва і, відповідно, були втрачені потенційні можливості зайнятості [13].

Додатково проаналізувати стан зайнятості через призму трьохсекторної моделі зайнятості, яка характеризує цивілізаційний етап розвитку суспільства. Модель, розроблена К. Кларком, а згодом доповнена Д. Беллом, О. Тоффлером і У. Ростоу, є актуальною і сьогодні, але потребує нового якісного наповнення [17; 18]. Сутність цієї моделі полягає у зміні структури зайнятості та у зміні часток первинного, вторинного й третинного секторів економіки у валовому виробництві. Цивілізаційний рух суспільства відбувається шляхом зменшення зайнятості у первинному секторі, згодом у вторинному, і сучасний етап характеризується збільшенням зайнятості у третинному секторі. В Україні ця тенденція теж прослідковується, і сьогодні співвідношення секторів має такий вигляд (2011 р.): у первинному секторі зайнятість складає 15,8%, у вторинному секторі – 21,12%, у третинному секторі – 63,08% [14]. Якщо розглядати кількісну характеристику даної тенденції, то Україна рухається в напрямку постіндустріального суспільства, але якісна характеристика зайнятості в цих секторах не є прогресивною і потребує подальшого дослідження, оскільки в трансформаційній економіці України зміна часток зайнятості відбувалася не тільки під впливом збільшення продуктивності праці, але й під впливом дезінтеграційних і нових інтеграційних процесів національної економіки. Дезінтеграційні процеси з країнами СНД призвели до зменшення зайнятості в оброблювальних галузях, а нові інтеграційні процеси (в докризовий період) у світове співтовариство збільшили зайнятість у галузях сировинного напрямку. Тому відбулася деградація структури зайнятості. Висококваліфіковані працівники оброблювальних галузей були задіяні в галузях сировинного сектора на низькокваліфікованих роботах, а не перемістилися у високотехнологічні галузі третинного сектора. Така тенденція свідчить про редукцію праці й регресивні структурні зміни в економіці України.

Інтенсифікація інтеграційних процесів в національній економіці здійснювалася під впливом глобалізації, яка також загострила проблему секторальної структури зайнятості. Наслідки глобалізації для окремого фактора «праця» та для ринку праці в цілому є суперечливими. Зокрема, працівники, які зайняті в галузях, що виробляють продукцію, яка конкурує з більш дешевим імпортом, призводить до збільшення вимушеної незайнятості трудових ресурсів.

Підприємства галузей, які зіткнулися з жорсткою конкуренцією іноземних товаровиробників, згідно з мікроекономічною моделлю поведінки виробника (мінімізація витрат та максимізація прибутку: $MC = MR$) будуть об'єктивно прагнути до скорочення витрат виробництва, до яких також належать прямі (заробітна плата) та непрямі (відрахування до соціальних фондів) виплати на оплату праці. У результаті це призводить до знижен-

ня в економіці доходів у цілому, і доходів, які відносяться до фактора «праця». В Україні ця тенденція яскраво прослідковується в посткризовий період. Одночасно відбувається скорочення зайнятості на підприємствах та зниження заробітної плати, що суперечить принципу мікроекономічної поведінки виробника, згідно з яким скорочення зайнятості супроводжується збільшенням заробітної плати. Спостерігається на українських підприємствах також нелегальна зайнятість (виплата заробітної плати в конвертах), яка скорочує надходження до державного бюджету та фінансування нових робочих місць у високотехнологічних галузях на перспективу. Враховуючи обставини, які складаються в українській економіці, на наш погляд, необхідно застосовувати політику протекціонізму для захисту національного виробника, яка також буде покращувати зайнятість населення. Безумовно, протекціоністські заходи завжди є субоптимальним рішенням, оскільки знижують рівень ефективності економіки даної країни і всього світового господарства в цілому, але на даний момент здатні зменшити ризики для ринків праці та рівня зайнятості в національній економіці.

Реалії економічного буття свідчать, що сьогодні протекціоністські заходи щодо обмеження імпорту продукції працевітких галузей є досить поширеними в багатьох країнах світу. Недивлячись на міжнародні інституції (СОТ, МВФ, Світовий банк, Міжнародний банк реконструкції та розвитку), які пропагують політику лібералізму, окремі країни захищають свої національні ринки товарів і праці. Наприклад, «овочеві» та «фруктові» війни між Іспанією і Францією; квотування ввозу японських автомобілів до США; «сирна» та автомобільна (введення утилізаційного збору до 10 – 12%) війни між Україною та Росією, тощо. В основі цих війн лежить захист національних товаровиробників.

То чому сьогодні Україна не може захищати свої працевіткі галузі та покращувати зайнятість? Відповідь на це питання лежить не тільки в економічній площині, але й у політичній. Міжнародні інституції завжди будуть відстоювати ліберальні позиції, які приносять їм вигоду, а завдання урядів окремих країн – відстоювати національні інтереси. Національні ринки праці трансформаційних країн в умовах глобалізації є потенційно більш уразливими, що пов'язано із загрозою банкрутства компаній та скороченням виробництва в секторах національної економіки, оскільки вони не витримують конкуренції з іноземними виробниками товарів і послуг.

Альтернативою обмеження імпорту та стимулювання зайнятості є вихід на зовнішні ринки з високотехнологічною продукцією, тобто політика експортспроможності. Щодо необхідності розвитку високотехнологічного виробництва віце-прем'єр України С. Тігіпко зазначає, що «...Україна повинна «зачепитися» за високі технології, інакше залишимося у блоці бідних країн, а Європа, розвиваючи високотехнологічне виробництво, зміцніє і вирветься вперед» [19].

Нинішній уряд приймає цілу низку заходів щодо стимулювання виробництва з більшою доданою вартістю. Зокрема, затверджено пакет із трьох законів, які

надають пільги та преференції для підприємств зі списку пріоритетних галузей економіки; розробляються законопроекти щодо покращення загального інвестиційного клімату в Україні; готується новий закон про вищу освіту, який передбачає підготовку кваліфікованих кадрів для роботи у високотехнологічних галузях. Перераховані заходи є складовою загальнонаціонального плану створення робочих місць, в якому зазначається, що до 2020 р. в Україні буде створено близько 6 млн нових робочих місць [19].

ВИСНОВКИ

Дослідивши тенденції зайнятості в національній економіці за останній період, слід підкреслити, що зайнятість є тим показником якісного аналізу, який характеризує економічну систему з позиції соціального та економічного розвитку найкращим чином. Макроекономічні показники в основному показують зростання або спад в національній економіці, а стан зайнятості відображає соціальний рівень суспільства.

Глобальна криза загострила проблеми зайнятості, які були не вирішені в докризовий період, і навіть більше – у попередній економічній системі. Формування продуктивної зайнятості – це не тільки проблема безробіття, диспропорції на ринку праці, старіння основних фондів у національній економіці, а й, безперечно, професійно-кваліфікаційна характеристика трудових ресурсів, яка потребує від людей постійного вдосконалення та розвитку. Наявність елементів інерційності в сучасних трудових ресурсах, на наш погляд, пов'язана із особливостями попередньої економічної системи, а не з ментальністю українців. Вирішення їх потребує часу, а також вдосконалення методів державного регулювання зайнятості шляхом переходу від пасивних до активних.

Диспропорції галузевої та секторальної структури зайнятості економіки України пов'язані з дезінтеграцією між пострадянськими країнами та новими інтеграційними процесами. Внаслідок цього відбулося зменшення зайнятості в оброблювальних галузях і збільшення в сировинних, у зв'язку із зростанням зовнішнього попиту на металургійну, хімічну продукцію та продукцію АПК. Збільшення зайнятості у третинному секторі спричинено здебільшого торговельною та фінансовою діяльністю, а не розвитком високотехнологічних галузей, як у більшості розвинених країн. Для покращення стану зайнятості необхідний технологічний прорив у національній економіці, який покращить зайнятість як у кількісному, так і якісному вимірах. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Маршалл А.** Принципы политической экономии / А. Маршалл. – М. : Директ-Медиа, 2007. – 993 с.
2. **Хайек Ф. А.** Право, законодательство и свобода: современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Фридрих Август фон Хайек; [пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева; под ред. А. Куряева]. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 644 с.

3. **Кейнс Дж. М.** Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. – М. : Директ-Медиа, 2007. – 401 с.

4. **Хансен А.** Экономические циклы и национальный доход / А. Хансен. – М. : Директ-Медиа, 2007. – 644 с.

5. **Капелюшников Р. И.** Современные буржуазные концепции формирования рабочей силы / Р. И. Капелюшников. – М. : Наука, 1981. – 287 с.

6. **Clark С.** Conditions of Economic Progress / Colin Clark. – L. : Macmillan and Co, 1940. – 504 p.

7. **Гришнова О. А.** Економіка праці та соціально-трудова відносини / О. А. Гришанова. – К. : Т-во «Знання», 2009. – 390 с.

8. **Лібанова Е. М.** Соціальні проблеми і соціальні важелі конкурентоспроможності української економіки / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 2. – С. 5 – 20.

9. **Лісогор Л. С.** Гнучкість зайнятості на ринку праці та соціальний захист / Л. С. Лісогор // Праця і зарплата. – 2011. – № 13. – С. 4 – 5.

10. **Петрова І. Л.** Заходи економічної та соціальної політики в сегменті неформальної зайнятості / І. Л. Петрова // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 3. – С. 3 – 7.

11. **Цимбал О. І.** Трансформація економічної активності та незайнятості на ринку праці України: інституціональні аспекти / О. І. Цимбал // Держава і регіони. Серія економіка та підприємництво. – Запоріжжя, ГУ ЗІГМУ. – 2006. – Вип 4. – С. 112 – 116.

12. **Шевченко Л. С.** Професійна освіта як чинник конкурентоспроможності робочої сили / Л. С. Шевченко // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 2. – С. 77 – 86.

13. Міністерство економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>

14. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat

15. Міжнародна організація праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kilm.ilo.org/KILMnetBeta/default2.asp>

16. **Карабань А. Ю.** Сучасний стан розвитку трудових ресурсів України [Електронний ресурс] / А. Ю. Карабань, І. Н. Дашко. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/36_PWMN_2010/Economics/76671.doc.htm

17. **Белл Д.** Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл. – Москва : Академия, 1999. – 956 с.

18. **Тоффлер Э.** Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 1999. – 261 с.

19. Офіційний сайт С. Тігіпка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tigipko.com/news/medialist>